

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 17.022.1(045)

С. М. Борхович

Класичний приватний університет

КАТЕГОРІЯ «ЦІННОСТІ» В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЗНАННЯ

У статті розглянуто поняття «цінності» в контексті сучасного наукового знання в філософії, соціології, психології, культурології, педагогіці з точки зору специфічного для кожної науки ракурсу розгляду; проаналізовано наукові підходи до визначення цього поняття, розкрито його сутність і зміст. Особливу увагу приділено аналізу дефініції «цінності» в педагогічному середовищі. Зазначено, що поняття «цінності» можна розглядати лише в конкретній світоглядній системі, що утворює єдність ціннісних понять, їх цілісність та ієрархію; визначено, що цінності є системоутворюючим компонентом формування особистості тоді, коли вони мають трансцендентний характер.

Ключові слова: цінності, моральні цінності, духовність, духовні цінності, сенс життя.

Постановка проблеми. У сучасній педагогічній науці все більше стверджується ідея про те, що необхідно зосередити зусилля на формуванні духовної сфери людини, яка служить основою для становлення всіх її позитивних якостей. Але «виховання – це завжди виховання цінностей, виховання ставлення людини до світу, до себе, до Бога» [8, 4]. Духовний світ людини визначається ступенем сформованості її ціннісної орієнтації. С. Ф. Анісімов стверджує, що люди народжуються двічі: спочатку фізично, а потім духовно, коли в процесі навчання й виховання ними засвоюються духовні цінності, створені людством, і формуються духовні якості особистості [2]. Розуміння духовного виховання як сходження до абсолютних цінностей характерно для всіх концепцій духовного виховання, що існують зараз, як у контексті світської, так і релігійної педагогічної парадигми.

Аналіз актуальних досліджень. Останнім часом активно розробляються і впроваджуються в педагогічну практику духовноорієнтовані концепції виховання (І. Бех, Т. Власова, М. Боришевський, І. Зязюн, І. Ковровський, Л. Крисальна, Л. Лузіна, І. Метлік, Н. Нікітіна, В. Рибалка, В. Сластьонін, В. Слободчиков, О. Сухомлинська, Н. Щуркова та ін.). Аналіз досліджень виявив багато точок зору на сутність цінності в цих та інших педагогічних концепціях: це поняття, сутність якого полягає в здатності задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (В. Тугаринов); форма прояву людиною різноманітного ставлення до предмета, події, явища тощо (В. Василенко); специфічне утворення свідомості; особлива індивідуальна реальність, яка має особливу значущість для суб'єкта, який її переживає (І. Бех, Л. Виготський,

В. Малахов, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, сутність якої полягає в її «позитивній» значущості (Б. Додонов), що має вирішальне значення у процесі життєдіяльності людини.

Мета статті – розглянути дефініцію «цінності» в контексті сучасного наукового знання, проаналізувати наукові підходи до визначення цього поняття, розкрити його сутність і зміст.

Методи дослідження. Основними методами дослідження було вибрано вивчення літературних джерел та їх аналіз.

Виклад основного матеріалу. В історії філософії робилися спроби класифікації цінностей [12, 764]. Представники натуралістичного психологізму вважають, що джерело цінностей полягає в біопсихологічно інтерпретованих потребах людини, а самі цінності можуть бути емпірично фіксовані як специфічні факти спостережуваної реальності. Іншими словами, цінності не можна відділити від потреб, почуттів, бажань, вони не мають об'єктивної основи, але виражають лише позицію особистості. В аксіологічному емотивізмі як різновиді натуралістичного психологізму цінність позбавлена будь-якого об'єктивного змісту, цим поняттям не описується ні об'єкт, ні реальність, що оцінюються. Їх джерело – емоція. З суб'єктивістського підходу до цінностей слід зробити висновок про те, що всі цінності рівнозначні й немає ніякого критерію, який дозволив би їх класифікувати. Для аксіологічного трансценденталізму (аксіологічний реалізм) характерно ствердження, що цінності існують реально й незалежно від людини. Їхня природа ідеальна, надісторична, незмінна.

Проблема цінностей у різних галузях наукового знання набуває специфічного, характерного для тієї чи іншої науки ракурсу розгляду. Так, в соціології, насамперед, досліджується ступінь поширеності і вплив цінностей на окремі соціальні спільноти або суспільство в цілому. Тут цінність розглядається як стандарт, еталон, на який орієнтується особистість або група, те, що породжує певні мотивації, орієнтації людей у суспільстві, те, що «виступає критерієм оцінки дійсності людиною» та «служує мірою оцінки вчинків» [11, 422–423]. Цінності в соціології, хоча вони й інтеріоризуються особистістю, не є продуктами індивідуального продукування, мають інтерсуб'єктивний характер, «вони виступають стандартом, за допомогою якого визначається мета і дії» [там само, 423]. До числа важливих цінностей, на думку соціологів, належать, наприклад, рівність, свобода, братерство, мир, честь і гідність особистості, соціальна справедливість, матеріальний добробут, духовне багатство та багато іншого [там само, 422].

Поняття цінності в психології умовно відповідає термінам, що прийняті в цій науці: установка, спрямованість особистості, значущість тощо та еквівалентне деякому комплексу психічних явищ: життєвій позиції (Л. Божович); особистісному смислу (О. Леонтьєв); психологічним відносинам (В. Мясищев) та ін. На думку Ю. О. Приходько, «цінність – це

міждисциплінарна наукова категорія, що позначає об'єкти, властивості або ідеї, які містять значущість для людини, втілюють у собі ідеали та є для особистості еталоном потрібного, надають сенсу життю» [9, 201]. Інтеріоризована особистість у психології виступає як внутрішнє джерело, мотив діяльності та поведінки індивіда.

Культурологія розглядає цінності як найважливіші компоненти людської культури поряд із нормами та ідеалами. Їх існування укорінено в екзистенціальній активності суб'єкта, культурній творчості, в його діалозі з іншими людьми, що зорієнтований не тільки на галузь істотного, але й на значуще, нормативно-належне [7, 342]; у ціннісних орієнтаціях відбивається комплекс духовних детермінант діяльності людей або окремої людини, а також відповідних їм соціально-психологічних утворень, які інтерпретуються в позитивному ракурсі їх значень [там само, 343].

Привертає увагу широке використання аксіологічних понять у педагогіці. Дослідники зазначають, що «основною дефініцією поняття «цінності» є значущість певних реалій дійсності з точки зору задоволення матеріальних і духовних потреб, інтересів людини; це те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Самі цінності наповнюють сенсом існування людини й суспільства, вони значною мірою духовно відтворюють саму людину» [4, 992]. Як справедливо зазначив С. Рубінштейн, «цінності – це не те, за що ми платимо, а те, заради чого живемо» [10, 253].

Особливу цінність має думка науковців про те, що «категорія цінностей виступає як залежна від історичного розвитку, соціальних умов, суспільних відносин, діалектики абсолютного й відносного, об'єктивного і суб'єктивного» [4, 992]. Досліджуючи проблеми педагогічної аксіології і вважаючи вищим проявом цільової детермінації діяльності особистості ціннісні орієнтації як змістову сутність моральних ідеалів, Є. М. Шиянов вказує, що моральні ідеали не є раз і назавжди заданими [14, 31]. Автори «Енциклопедії освіти», характеризуючи поняття «моральні цінності», зазначають, що хоча це поняття історично змінюється, проте завдяки закону наступності поколінь ядро морального досвіду людства зберігається. Це знаходить свій прояв у функціонуванні елементарних норм і правил людського співжиття (повага до результатів праці, взаємодопомога, шанобливе піклування про дітей, утвердження гідності людини тощо) [4, 526].

З погляду аксіологічного підходу до виховання, що пропонують Є. М. Шиянов і І. Б. Котова, ціннісні орієнтації є змістовою стороною спрямованості особистості й системоутворюючим компонентом її внутрішньої структури [6, 46]. Але, наприклад, В. О. Беляєва у своєму дисертаційному дослідженні з цього приводу зауважує, що «не всі ціннісні орієнтації можуть бути системоутворюючим компонентом, а тільки ті, які є особистісно значущими в певний час. Такими можуть бути вищі цінності людського буття, тобто духовні цінності» [3]. Академік І. А. Зязюн вважає,

що бездуховність виникає від втрати почуття цінностей, але бездуховність – це не просто відсутність духу, але і його викривлення [5, 40].

Особливо слід звернути увагу на думку дослідників про те, що моральні цінності зазнають деформації в тому разі, коли домінуючими орієнтаціями в житті людини стають комфорт, споживання, прагнення до насолоди. За таких умов, як довів австрійський психіатр В. Франкл, виникає небезпека появи «екзистенційного вакууму» (феномена душевної порожнечі і втрати сенсу життя). Причина смисловтрати, за Франклом, полягає в «чуттєвому перенасиченні», культі вітальних потреб, зокрема гонитві за сексуальним задоволенням у його «деперсоналізованому і дегуманізованому обличчі», а також може бути пов'язаною з крахом сподівань, планів, надій, ломкою морального ідеалу [4, 526].

О. В. Ледньова зазначає, що «відсутність в освітньому процесі ціннісних значень дискредитує трансляцію культурного досвіду людства, зводячи освіту та навчання до передавання інформації, а виховання – до навчання моралі й моралізаторства» [1, 238]. Слід відмітити вагомою думку М. Д. Нікандрова про те, що цінності – це «опосередкований культурою еталон належного в досягненні потреб, який має трансцендентний характер, що виходить за межі індивідуальної свідомості» [8, 4]. З приводу загальнолюдських цінностей досить негативно висловлюється В. Д. Шадриков, порівнюючи їх із тими готовими ідеалами, «які безплідні, оскільки не вистраждані національною культурою» [13, 79].

Уточнюючи наше робоче визначення поняття «цінність», ми виходимо з двох модусів відношення свідомості до дійсності – пізнання й оцінювання. У процесі пізнання світ постає як щось самостійне, існуюче незалежно від людини, її потреб, почуттів і цілей. В оцінюванні людина не виявляє реальні властивості навколишнього світу предметів і явищ, вона розглядає їх із точки зору їхньої значущості для себе: корисні – шкідливі, гарні – погані, добрі – злі. Іншими словами, в акті оцінювання людина наділяє світ значимими, бажаними властивостями. Ціннісна свідомість приписує, надає світу властивості, яких у нього немає, але які є значущими для людини. При цьому оцінювання здійснюється на основі наявного в людини критерію, мірила, оцінки. У цьому ж контексті дають визначення дефініції «моральні цінності» автори «Енциклопедії освіти». На їхню думку, «моральні цінності – поняття етики, яке відображає значущість для індивіда проявів моралі як регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльно-зацікавленого ставлення до реалізації в життя моральних норм і принципів» [4, 525]. Таким чином, якщо в процесі пізнання світ відображається таким, який він є в його реально існуючих властивостях і зв'язках, то в оцінюванні світ постає не сам по собі, але під кутом зору його значущості для людини, тобто таким, яким людина його бажає бачити.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. З наведених вище міркувань можна зробити висновок про те, що поняття «цінність» може бути осмислено в декількох значеннях. Перше: цінність як значущість, істотність, як бажані властивості предмета, явища чи події, які людина приписує реально існуючим предметам. У цьому сенсі цінність – це сформований у свідомості людини образ предмета, його ідеал, у якому фіксуються значущі, бажані властивості цього предмета і через призму якого він підходить до навколишнього світу. Друге: цінність як масштаб, мірило, критерій оцінки, стандарт, на основі якого людина здійснює оцінювання, відбирає значущі, бажані властивості навколишнього світу.

Підкреслимо, що мова йде не тільки і не стільки про ціннісну характеристику в структурі особистості, хоча, як було розглянуто вище, ціннісно-нормативний контекст зумовлює діяльність індивіда. Насамперед відзначимо, що ціннісні орієнтації особистості не можуть мислитися поза культурним контекстом, яким зрештою вони і визначаються. У кожній світоглядній системі цінності виступають найважливішими компонентами, що утворюють її єдність, цілісність та ієрархію. Цінності існують не самі по собі, кожна окремо, а тільки в певному контексті. В іншому випадку це просто слова з невизначеним, не строгим тлумаченням; добро, істина, краса, сім'я тощо. Щоб набір таких слів став набором цінностей, необхідний певний світоглядний принцип, що встановлює їх взаємне співвідношення й розуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы современного воспитания: целостный подход : сб. науч. тр. и материалов по итогам науч. конф. Волгоград, 27-30 сент. 2004 г. : в 2 ч. – Волгоград, 2005. – Ч. 1.
2. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М. : Мысль, 1988. – 253 с.
3. Беляева В. А. Теория и практика духовно-нравственного становления и развития личности учителя в светской и православной педагогической культуре : автореф. дис. ... д-ра пед. наук [Електронний ресурс] / В. А. Беляева. – М., 1999. – Режим доступа : <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-teoriya-i-praktika-duhovno-nravstvennogo-stanovleniya-i-razvitiya-lichnosti-uchitelya-v-svetskoy-i-pravoslavnoy-pedagogic>
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів : навч. посібник / І. А. Зязюн, Н. І. Миропольська, Л. О. Хлібнікова та ін. ; Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 153 с.
6. Котова И. Б. Философские основания современной педагогики / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. – Ростов-н/Д., 1994. – 64 с.
7. Культурология. XX век : энцикл. Т. 2 — СПб. : Университетская книга ; ООО «Алтейя»; 1998. — 447с.
8. Никандров Н. Д. Духовные ценности и воспитание в современной России / Н. Д. Никандров // Педагогика. – 2008. – № 9. – С. 3–12.
9. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – 328 с.

10. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1976. – С. 416.
11. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : «Каравела», Львів : «Новий світ-2000», 2002. – 480 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
13. Шадриков В. Д. Философия образования и образовательные политики / В. Д. Шадриков. – М., 1993. – 181 с.
14. Шиянов Е. Н. Идея гуманизации образования в контексте отечественных теорий личности / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – Ростов-н/Д., 1995. – 311 с.

РЕЗЮМЕ

Борхович С. Н. Категория «ценности» в контексте современного научного знания.

В статье рассмотрено понятие «ценности» в контексте современного научного знания в философии, социологии, психологии, культурологии, педагогике с точки зрения специфического для каждой науки ракурса рассмотрения; проанализированы научные подходы к определению этого понятия, раскрыты его сущность и содержание. Особое внимание уделено анализу дефиниции «ценности» в педагогической науке. Отмечено, что понятие «ценности» можно рассматривать только в конкретной мировоззренческой системе, что образует единство ценностных понятий, их целостность и иерархию; отмечено, что ценности являются системообразующим компонентом формирования личности тогда, когда они имеют трансцендентный характер.

Ключевые слова: ценности, нравственные ценности, духовность, духовные ценности, смысл жизни.

SUMMARY

Borkhovych S. Category «values» in the context of the contemporary scientific knowledge.

The term «values» in the context of contemporary scientific knowledge in Philosophy, Sociology, Psychology, Culturology and Pedagogy has been considered in this article from the specific angle for each of them: scientific approaches to definition of this term have been analyzed, the essence and the core have been revealed.

The term «value» is defined with two modes of relation between mind and reality: cognition and appraisal. The world is depicted as it is in its truly existing properties and connections. Within the act of appraisal one clothes the world with significant, desired properties, using an available criterion, so the world looks as one wants to see it.

Thus, the term «value» is interpreted as: 1) the significance, the essentiality, as desired properties of a subject or an act, which one adds to truly existing objects, and 2) the scale, the standard, the criterion for assessment, choosing important desired properties of the environment.

Special attention is paid to the analysis of the term «values» in Pedagogical environment. It has been stipulated that education is, first of all, the process of formation of the values. The lack of values in educational process discredits the translation of humanity's cultural experience, reducing the idea of education and teaching to information transfer, and the idea of the upbringing to morals and moralizing trainings.

The research suggests that values may vary with historical circumstances, public relations, etc. When comfort, consumption and pursuit of pleasures become dominant landmark, values are stained the most strictly.

It has been emphasized, that only absolute spiritual values can be permanent and true. Personality's spiritual world is determined by the degree of his/her value orientation maturity.

Fundamental understanding of the spiritual education as an appeal to absolute values is typical for all contemporary concepts of spiritual breeding, both for the purposes of social and religious pedagogical paradigm.

It has been noticed, that the term «values» can be considered only in relation to a specific intellectual system creating the unity of value concepts, their integrity and hierarchy; it has been highlighted, that values are systematically important component of the formation of the personality if they have a transcendental nature.

Key words: values, moral values, spirituality, spiritual values, sense of life.